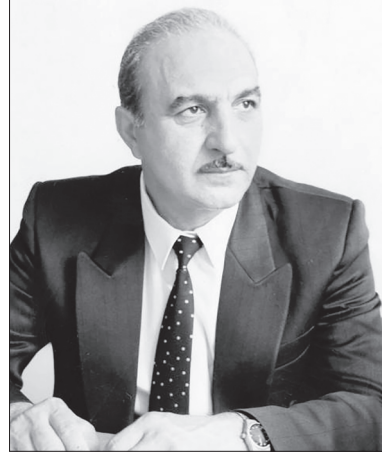

◆ Ömürdən sətirlər

Mustafa ÇƏMƏNLİ

AĞIL YAŞDA DEYİL...

1906-cı ildə Bakıda Azərbaycan müəllimlərinin birinci qurultayı olur. Qurultayda Həsən bəy Zərdabi sədr, Odessa Tibb İnstitutunun tələbəsi Nəriman Nərimanov isə müavin seçilir. Bu qurultayda Həsən bəylə Nəriman Nərimanov arasında fikir ayrılığı olur. Bəzi kitablarda belə bir fikir söylənilir ki, guya gənc Nəriman Nərimanov Həsən bəyə deyib ki: “Ağıl yaşda deyil, başdadır”.

Mən bu deyimi heç cür Nəriman Nərimanova yaraşdırmırdım. Abdulla Şaiqin 1973-cü ildə “Gənclik” nəşriyyatında nəşr olunmuş “Xatirələrim” kitabını oxuyanda zəndimdə yanılmadığımı gördüm.

Abdulla Şaiq yazır: “Bu qurultayda bir çox mühüm məsələlərlə yanaşı “Lal metod” adlanan tədris üsulunun nə dərəcədə əlverişli olub-olmaması müzakirə olunurdu”.

Qurultayda bu üsulun ləğv olunması qərara alınır. Həsən bəy Zərdabi qurultay tərəfindən Qafqaz valisinə “Lal metodu”nun ləğv edilməsi barədə xahiş etməyi təklif edir. Nəriman Nərimanov “Xahiş yox, tələb etməliyik” – deyir.

Qurultay iştirakçısı Abdulla Şaiq yazır:

“İnqilab ruhu ilə aşılınmış olan qurultay Nərimanın təklifini qəbul etdi. Həsən bəy etiraz etdi:

– Sən nə ilə tələb edirsən? Topun-tüfəngin var, yoxsa ordun var? Bəlkə bir-birinin canına daraşmış qoçulara güvənirsən?

Mübahisə uzandı. Müəllimlərin böyük əksəriyyəti yenə Nərimanın sözünü tutdu. Həsən bəy: “Siz gəncsiniz, təcrübəniz azdır, güc ilə iş aşmaz!” – dedikdə, doktor Seyidov: “Ağıl yaşda deyil, başdadır”, – deyər

ağır cavab verdi. Bu cavablardan sonra Həsən bəy qurultayı tərk etməyə məcbur oldu”.

Bu xatirədən aydın olur ki, doktor Seyidovun dediyi: “Ağıl yaşda deyil, başdadır” replikası Nəriman Nərimanova aid deyildir. Əlbəttə, Nəriman Nərimanov haqlı olsa belə, mətbuatımızın banisinə belə kobud cavab verməzdi.

MƏDƏNİYYƏT ZİYASI

Mətbuat tariximizin banisi Həsən bəy Zərdabi xeyli gec – 35 yaşında evlənib. Səbəbi də o olub ki, Həsən bəy savadlı bir müsəlman qızı almaq istəyirdi. Hələ ki, belə bir qızı tapammamışdı. Təsadüfən 1872-ci ildə Həsən bəyin əlinə “Qafqaz” qəzeti düşür. Qəzeti vərəqləyərkən Tiflisdə müqəddəs Nina məktəbini bitirən qızların siyahısını görüb oxuyur. Siyahıda Ter vilayəti Nalçik şəhərindən olan Hənifə xanım Abayevanın adını oxuyur. Həsən bəy sanki çoxdan axtardığını tapır. Gün-günə satmadan Tiflisə yola düşür. Həsən bəy Tiflisdə Hənifə xanımla tanış olur, elə ilk görüşdəcə həmfikir olduqları anlaşılır.

Həsən bəy Bakıya Hənifə xanımla qayıdır və zaman keçdikcə belə bir xanımla evlənməkdə yanılmadığından məmnun olur.

* * *

Həsən bəy Zərdabi 28 noyabr 1907-ci ildə həyatla əbədi olaraq vidalaşır.

Bakıda Həsən bəyin dəfn mərasimi çox dəbdəbə ilə keçir. Dövrün ziyalıları onun cənazəsi önündə vida nitqi söyləyirlər. Əhməd bəy Ağaoğlu vida nitqində deyir: Şimdi bu qədər böyük, bu qədər ali şəxsin təşyinə gəlib də, biz ona nə deyək! Nə növ onunla vida edək? Əqidəmcə, biz gerek o ruhi-paka xitab edib də deyək: “Ey ali ruh! Şimdi sən gedirsən ata-babalarımızın, əcdadımızın hüzuruna! Onlara bizdən salam yetirib də bizim bu şikayətimizi de: Ey əcdad, ey babalar! Bizə nə gün qoydunuz?! Bizə nə növ irs qoydunuz, getdiniz?! Stanlarımız xərabə, vilayətlərimiz viranə! Cümlə millətlər arasında sərnigün, xar, zəlil, məqhur, məzlum, əhvalımız pozğun! Gün-gündən tənəzzül edib, gün-gündən puç və zay olmaqdayız! Əlan, işimiz, sənətimiz oğurluq, quldurluq, bir-birimizin canına, malına, irsi-namusuna qəsd etmək imiş! Ey kaş nə biz olaydıq, nə böylə irs”.

Əli bəy Hüseynzadə isə “İrşad” qəzetinin 2 dekabr 1907-ci il tarixli sayında yazırdı: “Keçmişdə aləmi-islam bir qaranlıq içində qaldığı zaman bu adam əlinə məşəl alıb qaranlığı işıqlandırmaya çalışıyordu, o məşələ nə idi? Əvvəlinci mətbu kəlam idi. Həsən bəy əvvəlinci şəxsdir ki, Qafqaz, bəlkə Rusiya, demək olar ki, bütün dünyada müsəlmanlar içində əvvəlinci türk müsəlman qəzetəsi nəşr etmişdir. Biz Qafqaz türklərinin öhdəsində bu adamın artıq haqqı vardır. Çünki bu şəxs bizim üçün dil yaratmışdır. Ədəbiyyata qapı açmışdır”.

Güman edirəm ki, ömrünü xalqın yolunda şam kimi ərıtmiş Həsən bəy Zərdabi haqqında yazılmış bu dəyərli sətirlər hər zaman müasir səslənəcək.

BURJUA MÜHƏRRİRLƏRİ

Sovet dövründə Əli bəy Hüseynzadədən, Əhməd bəy Ağaoğlundan nə bəhs edən vardı, nə də onların kitabları çap olunurdu. Bakı Dövlət Universitetinin Jurnalistika fakültəsində “Azərbaycan mətbuatı tarixi” fənnindən unudulmaz müəllimimiz Nəriman Zeynalov dərş deyirdi. Nəriman müəllim həm də eyni adda dərşliyin müəllifi idi. 1905-ci ildə nəşrə başlayan “Həyat” qəzetinin nəşiri Əlimərdan bəy Topçubaşov, baş redaktorları isə Əli bəy Hüseynzadə ilə Əhməd bəy Ağaoğlu idi. Mətbuat tarixindən bəhs edənlər onları bizə “burjua ziyalıları” kimi təqdim edirdilər. “Həyat” qəzetinin baş redaktorları 1905-ci ildə məramlarını belə bəyan etmişdilər: “Qəzet həm insan üçün munis bir yoldaş, xeyirxah bir müəllim, nəfiz bir məktəbdir, həm də zillətdə qalanlara doğru yolu, hidayət yolunu göstərir”. Özlüyündə burada heç bir pis fikir yoxdur. Amma sovet quruluşu onlara “burjua mühərrirləri” damğası vuraraq yazdıqlarını müasir oxucuların mühakiməsinə vermirdilər.

Nəriman Zeynalov vicdanlı bir müəllim olaraq onlardan danışanda həyatlarından ibrətəməz əhvalatlar söyləməyi də unutmazdı.

Bir dəfə auditoriyada “Həyat” qəzetindən danışarkən ibrətəməz bir əhvalat danışdı. Qəzetin baş redaktorları öz aralarında qərara gəlmişlər ki, qəzetin baş məqaləsini növbə ilə yazsınlar. Sabah çıxması qəzetin baş məqaləsini Əli bəy yazmalıymış. Əhməd bəy dostundan soruşur:

- Əli bəy, məqaləni yazmısan?
- Yox!
- Necə yəni yox!

– Yazmamışam də, – deyə Əli bəy səsinin tonunu qaldırır.

Çılğın təbiətli Əhməd bəy yerindən qalxıb Əli bəyə yanaşır. Əli bəy cəld altındakı kətilli başı üstə qaldırır. Həyatı boyu kimsəyə baş əyməyən Əhməd bəy Ağaoğlu başını qabağa tutub:

– Vur, amma otur məqaləni yaz! – deyir.

Əli bəy Hüseynzadənin əli boşalır. Oturub məqaləsini yazmağa başlayır.

* * *

Abdulla Şaiq “Füyuzat” jurnalının baş redaktorunu belə xatırlayır: “Əli bəy ona yaxın Şərq və Qərb xalqlarının dilini bilirdi. Alim, rəssam, musiqişünas, ədəbiyyatçı idi və ozamankı Azərbaycan ədəbiyyatına nə isə bir yenilik gətirmək, ədəbiyyatı məhdud çərçivədən kənara çıxarmaq istəyirdi”.

Mənim də nümayəndə seçildiyim Azərbaycan jurnalistlərinin VI qurultayında professor Şirməmməd Hüseynov özünəxas hökmlə deyirdi: “Əli bəy Hüseynzadə 3 dil bilirdi, 2 dildə qəzet çıxarırdı, Əhməd bəy Ağaoğlu 5 dil bilirdi, 3 dildə qəzet nəşr edirdi”.

Əli bəy Hüseynzadənin böyüklüyünü inkar etmədən onu da etiraf etməliyik ki, “O, Azərbaycana xalqın anlamadığı ərəb, fars kəlmə və tərkibləri ilə dolu bir dil də gətirmişdir” (Abdulla Şaiq). Həsən bəy Zərdabi, Firidun bəy Köçərli, Molla Nəsrəddinçilər Əli bəy Hüseynzadənin dil və üslubunu qəbul etmirdilər. Firidun bəy Köçərli təəssüf hissi ilə yazırdı ki, “Kaş o alicənab (Əli bəyi nəzərdə tutur– M.Ç.) İstanbulda rahat əyləşib, bizim şübhət Qafqaza təşrif gətirməyə idi. O cənabın elm və kəlamına sözüüm yoxdur. Sözüüm ondadır ki, elm və kəlamından bizə bir behrə vermədi, ancaq dilimizə pozğunluq saldı, təzə dil gətirdi... Az vaxt içində Qafqaz türklərinin dili Osmanlı sözləri və istilahları ilə doldu”.

Bu tarixi olaydan bu gün ana dilimizə ehtiyac olmadan yabançı sözlər gətirənlər ibrət götürməlidir.

1926-cı ildə yenidən Bakıya gəlib İkinci Azərbaycan Müəllimlər Qurultayında iştirak edən Əli bəy Hüseynzadə 5 martda yazıçılar cəmiyyətinin iclasında nitq söyləyərək deyir:

“... Bir gün sokakda bir cocuq gördüm, topla oynayırdı. Topu yuxarı atdıqca top dönüb aşağı düşürdü – fəqət topu əvvəl yerə vurduqca top əqibincə yüksəliyirdi. Ədəbiyyat da böylədir. Əvvəla xalqa, göylüyə, əmələyə, vəlhacil böyük kütləyə qədər enməli, sonra bunlarla bərabər yüksəlməyə çalışmalıdır” (Abdulla Şaiq).

Göründüyü kimi, hansı yaşda olmağına baxmayaraq, səhvini etiraf etmək də böyüklükdür.

* * *

Əli bəy Hüseynzadə şeirlərinin birində təəssüf hissi ilə yazırdı:

***Bilmirsən gədalər nələr etdilər Vatana,
Nə qoydular uyuya, nə qoydular oyana.***

* * *

Bakıda dostluq edən, birgə qəzet buraxan Əhməd bəy Ağaoğlu ilə Əli bəy Hüseynzadə XX əsrin əvvəllərində Osmanlı Türkiyəsinə mühacirət etdikdən sonra da bütün həyatları boyu dostluqları davam etmişdir. Həyata baxışları, məsləkləri bir olsa da, xasiyyətçə fərqli idilər, buna baxmayaraq sadıq dost idilər. Əhməd bəyin oğlu Səməd Ağaoğlu “Atamın dostları” kitabında yazır: “Atam sərt, əsəbi, həmişə harasa tələsən, dostu (Əli bəyi nəzərdə tutur – M.Ç.) isə yumşaq, sakit, ağır tərپənişli bir adam idi. Lakin təbiətlərindəki bütün fərqlərə baxmayaraq, birlikdə istiqlal hərəkatına qoşuldular, gizli cəmiyyətlər yaratdılar”.

Səməd bəy Ağaoğlu 19 may 1939-cu ildə vəfat edən atasının hüzür yerində göz yaşı tökən Əli bəy Hüseynzadəni xatirələrində belə anır: “bəyaz saqqallı, ağbənizli, gözəl gözlü, şair, rəssam, musiqişünas, filosof, jurnalist, astroloq, professor, doktor olan Qafqazlı dostu...”

* * *

Yusif Vəzir Çəmənzəminli həmyerlisi Əhməd bəy haqqında “Həyatımın 20 ili” adlı xatirəsində yazır: “Mirzə Sadıqla Əhməd bəy Ağaoğlu bir məclisdə olduqda zəka hakimiyyəti duyulurdu, heç bir mövhum fikirlərə yer qalmırdı. Camaat Əhməd bəyin Fransada təhsil aldığıını bilirdi, ona “Firəng Əhməd bəy” – deyirdilər. İslam və türk tarixinə hər kəsdən artıq vafiq idi... Məclisdə danışanda heç bir molla cəsəret edib onun fikirlərinə qarşı çıxma bilmirdi...”

1896-cı ildə Əhməd bəy Şuşada türk hissəsində, birinci olaraq qiraətxana və kitabxana təşkil etdi, o biri il Bakıya getdikdə bu müəssisə qapandı”.

TƏNTƏNƏLİ GECƏ

18 may 1912-ci ildə Üzeyir bəy Hacıbəylinin “Əsli və Kəram” operası ilk dəfə idi ki, Mayılov teatrında tamaşaya qoyulmuşdu. O gecə tamaşaçı coşğunluğu o həddə çatmışdı ki, aktyorlar iyirmi yeddi yaşlı Üzeyir bəyi

çiyinlərində səhnəyə gətirmişdilər. “Əsli və Kərəm” operasının tamaşası mayın 28-də bir daha təkrar oynanılmışdır. Sonralar Hacığa Abasov ogecəki tamaşanı xatırlayaraq yazırdı: “...Mən o zaman “Əsli və Kərəm”də Sofi rolunda oynayırdım. Yaxşı yadımdadır ki, “Əsli və Kərəm” oynanan gecə Nəcəf bəy Vəzirov, Soltan Məcid Qənizadə, Mehdi bəy Hacinski Üzeyiri səhnəyə çıxarıb tamaşaçılara təqdim edəndə zalda gurultulu alqış qopdu və səhnəyə çoxlu gül-çiçək atdılar. Tamaşaçılar: “Sağ olsun Üzeyir bəy”, “Əhsən Üzeyir bəyə”, “Yaşasın bəstəkarımız”, – deyə qışqırmağa başladılar”.

Bəli, o zaman bu təntənə, bu alqış, səhnəyə atılan bu gül-çiçək yağışı 27 yaşlı Üzeyir bəyin istedadının, şəxsiyyətinin etirafı, təsdiqi idi.

“SURNA” FELYETONU

Uzun illərdən sonra Üzeyir bəyin “Azərbaycan milli marşı”nı ilk dəfə Azadlıq meydanında, 1989-cu ilin bir payız günündə, 70 ildən sonra yüz minlərlə azadlıq aşıqlərinin qarşısında səslənmişdi. O gün xorun ifasında səslənən bu musiqinin qəlbə və ruha sirayət eləyən melodiyası altında meydan susmuşdu.

Azərbaycan! Azərbaycan!

Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!

Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!

Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!

Üç rəngli bayrağınla məsud yaşa!

Mən “Azadlıq milli marşı” səslənəndən dərhal sonra Üzeyir bəyin ev muzeyinə gedib, 17 il ölməz bəstəkarın yanında köməkçi kimi çalışmış Ramazan Xəlilovla söhbət etmişdim.

Ramazan Xəlilov söyləyirdi ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin süqutuna üç gün qalmış “Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru Üzeyir bəy Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması üçün dəridən-qabıqdan çıxan Əliheydər Qarayev haqqında çox kəskin bir felyeton yazmışdı. Bax-mayaraq ki, Üzeyir bəy mövcud hakimiyyətin, siyasi quruluşun dəyişəcəyinə tam əmin idi, ancaq belə bir addımı atmışdı.

Mən uzun müddət Üzeyir bəyin Cümhuriyyət dövründə yazdığı o sənuncu felyetonunu axtarmışdım. Nəhayət, Üzeyir bəyin 25 aprel 1920-ci ildə redaktoru olduğu “Azərbaycan” qəzetində çap etdirdiyi “Surna” adlı felyetonunu tapmışdım. Üzeyir bəy özünəxas yumorla “xalı” və “gəbə”nin xammal olub-olmamasını söz “oyununa” çevirərək müstəqilliyimizə qənim kəsilən bolşeviklərin, onlara züyük tutan əliheydərələrin əsl mahiyyətini çox ustalıqla açaraq yazırdı: “Hətta istəsən qoyunun özünə də xammal deyə bilərsən, çünki qoyun xalı və gəbə üçün yun verir, amma heç bir vaxt xalı və gəbəyə xammal deyə bilməzsən.

Hətta bunu da deyim ki, Azərbaycanda bolşevik hökuməti qurublar. Əliheydər Qarayevi onun başına qoysan, o halda sovet hökuməti “bize

dəyməz” deyə xəyal edənlərə xamxəyal sahibi demək olar, əmma xalı və gəbəyə mütləqən xammal demək olmaz.”

Ramazan Xəlilov söyləyirdi ki, Sovet hökuməti qurulandan sonra Üzeyir bəy uzun illər nigaranlıq içində yaşamışdı.

* * *

Fədakar jurnalist-alim Qulam Məmmədli Üzeyir bəyin həyat və yaradıcılığını əks etdirən salnaməsini “Yazıçı” nəşriyyatına təqdim eləmişdi. Salnamə bizim redaksiyada çapa hazırlanırdı. Buna görə də Qulam müəllim müntəzəm olaraq bizimlə əlaqə saxlayırdı. Baxmayaraq ki, 80-ci illərin əvvəlləri idi, ancaq Üzeyir bəyin taleyindən keçən elə anlar vardı ki, hətta bəstəkarın həyat salnaməsindən belə kənar qalmışdı. Çünki bu faktlar Sovet hökuməti ilə bağlıydı. Nə idi bu? Qulam müəllim şəxsən mənə ürək qızdırıb danışmışdı ki, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulanda güllələnməsi nəzərdə tutulanların siyahısında Üzeyir bəyin adı dördüncü idi. Amma Nəriman Nərimanov bu qəddarlığa yol vermir, öz əli ilə bəstəkarın ölüm fərmanının – onun adının üstündən qırmızı qələmlə xətt çəkir. Üzeyir bəyin belə bir olaydan xəbəri olub-olmayıb deyə bilmərik, amma Qulam müəllim bu “ölüm” siyahısını öz gözü ilə gördüyünü söyləyirdi.

* * *

Bütün gizli və aşkar təzyiqlərə baxmayaraq Üzeyir bəy Allahın ona verdiyi şərəfli ömrü yaşayaraq xalqına xidmət etdi. Ruslaşmış, antimilli, bolşevizmin qatı tərəfdarı Əliheydər Qarayev isə 1938-ci ildə “əks-inqilabçı, millətçi mərkəzin işi” ittihamı ilə həbs edilib güllələndi.

* * *

1948-ci ildə Üzeyir bəy dünyasını dəyişəndə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yazırdı: “...dəmir pərdənin arxasında kəndisinə süni marşlar yazdırılsa da, Moskvada çiyi diktatorun əliylə oxşadılsa da, tabutu başında Azərbaycan mənəviyyəti ilə ilgileri olmayan komissarlar növbədə dursalar da, Hacıbəyli Üzeyiri Azərbaycandan, Azərbaycan kulturundan və Azəri Türk tarixindən kimsə ayıramaz! O, milli Azərbaycan varlığının məsnədləri arasında qalacaq ayrılmaz bir dəyərdir!”

* * *

Səksəninci illərin əvvəllərində fədakar salnaməçi Qulam Məmmədlinin “Üzeyir Hacıbəyov – həyat və yaradıcılığının salnaməsi” kitabının çapa hazırlanmasında “Yazıçı” nəşriyyatının əməkdaşı kimi mən də yaxından iştirak edirdim (1983-cü ildə redaktə prosesində olan bu kitab 1984-cü ilin axırlarında işıq üzü görmüşdür). Əlyazmada ara-sıra Üzeyir bəyin səhnəyə qoyulmuş operettaları haqqında “M.Ə.” imzalı birisinin resenziyalarından parçalar oxuyanda həmişə fikirləşirdim ki, görəsən bu “M.Ə.” imzası kimə məxsusdur? Nə səbəbə ad və soyadını açıq yazmayıb? İllər sonra professor Şirməmməd Hüseynovun min bir zəhmətlə ərəb əlifbasından mövcud əlifbaya çevirib çapa hazırladığı Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin 2014-cü ildə “Təhsil” nəşriyyatında nəşr olunmuş 5 cildliyi ilə tanış olanda başa düşdüm ki, “M.Ə.” imzası böyük M.Ə.Rəsulzadəyə məxsusmuş. Bir daha Qulam Məmmədlini minnətdarlıq hissilə yad etdim ki, Üzeyir bəydən bəhs edən salnaməsini Sovet senzurasından qorumaq üçün M.Ə.Rəsulzadənin imzasını bilərəkdən qısaltıbmiş. Əks təqdirdə M.Ə.Rəsulzadənin fikirləri salnamədə yer ala bilməzdi.

* * *

1918-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra Üzeyir bəy xalqımızı ayıq-sayıq olmağa çağırırdı. O yazırdı:

“Bugünkü vəzifəmiz o qara günləri yaddan çıxartmamaq və buna görə də həmişə və hər an hər şeyə hazır olmalıyıq. Borcumuz bu vətəni gələcəkdə hər təcavüzdən qorumaq və məmləkətimizi şərəflə yaşatmağa çalışmaqdır.”

* * *

Doğma ana dilinə sonsuz sayğı ilə yanaşan Üzeyir bəy 1919-cu ildə “Azərbaycan” qəzetində yazdığı: “Bir bu qədər ki, biz rusca bilirik, rus tarixinə, rus ədəbiyyatına, rus coğrafiyasına fəzləsi ilə aşına və qaimik – yetər! İndi də bir an özümüzü, öz keçmişimizi, halımızı və gələcəyimizi öyrənməyə çalışalım!”

Ölməz bəstəkarın 102 il bundan qabaq yazıb çap etdirdiyi bu fikirlər bu gün də müasir səslənmirmi? Məgər öz mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, musiqisinə biganələrimiz azdırmı?

ÇUĞULÇU ERMƏNİNİN PUÇ OLMUŞ ARZULARI

Üzeyir bəyin 1938-ci ildə yazdığı “İlk Azərbaycan xalq xoru” adlı məqaləsini oxuyanda bəlli olur ki, bəstəkar “İlk Azərbaycan çoxsəsli xoru”nu 1926-cı ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında yaradıbmış.

Bu xorda əksəriyyəti tələbə-gənclərdən ibarət 70 nəfər oxuyan varmış. Lakin bədxahlara "Azərbaycan xalqına çoxsəsli xor, polifoniya lazım deyildir" hay-küyü öz mənfi təsirini göstərmiş, "nəticədə böyük zəhmətlə yaradılmış xor dağılmışdır" (Ü.Hacıbəyli).

Üzeyir bəy illər sonra, 1936-cı ildə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında yenidən Azərbaycan Dövlət xorunu yaradır. 1936-cı ilin dekabrında artıq xorun 80 nəfər üzvü vardı.

Təəssüf ki, çuğulçu ermənilər o vaxt da ocaq başındaydılar. Məqsədləri də Üzeyir bəyi şərhləyib, gözəndən salmaq, tutdurmaq idi. O repressiya illərində filarmoniyanın yerli komitəsinin sədri Akopiyan 21 noyabr 1937-ci ildə surəti Bakı sovetindəki mərkəzi komissiyasına olmaqla NKVD-yə iftira dolu bir məktub göndərmişdi. Akopiyan öz əcdadlarının adətinə rəğmən yazırdı:

"Sizə bildirirəm ki, Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında dövlət xoruna rəhbərlik edən və eyni zamanda Azərbaycan Sovet Bəstəkarları İttifaqının sədri olan bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov işləyir.

Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında xor ikinci ildir ki, mövcuddur və orada 200-dən artıq adam oxuyur. Xor qarşısındakı Moskvada Azərbaycan incəsənəti oğunluyünə hazırlaşır.

Xorun rəhbəri Hacıbəyov sovet düşüncəsi ilə işləmir, xorçuların sırasından yad ünsürləri və başqa məktəbdən qovulmuşları irəli çəkir; məsələn:

1) Əmiraslanova Qüdrət – iri neft sənayeçisinin qızıdır və onun qardaşı həbs edilib.

2) Məhəmmədbəyli Sima – sovet hakimiyyəti qurularkən güllələnmiş polkovnikin qızıdır.

Üzeyir Hacıbəyovun şəxsiyyəti mənim üçün qaranlıqdır, belə ki, eşitdiyimə görə, Üzeyir Hacıbəyov Müsavat hakimiyyəti vaxtı "Ordan Burdan" (bu adda qəzet olmamışdır, Üzeyir bəy bəzi məqalələrini sadəcə bu başlıq altında yazırdı – M.Ç.) Müsavat qəzetinin redaktoru olub. Bu qəzetin bir nüsxəsi, əməkdar incəsənət xadimi, dirijor İoannesyanın dediyinə görə, xalq artisti Hüseynqulu Sarabskidədir. Hacıbəyovun qardaşı Müsavat Parlamentinin üzvü olub. Bolşeviklər Bakıya gələrkən Üzeyir Hacıbəyov İrana qaçıb və bir neçə vaxtdan sonra Bakıya dönüb. Onun Müsavat Parlamentinin üzvü olan qardaşı Parisə qaçıb və Üzeyir Hacıbəyov yeddi il müddətində bu qardaşı üçün Parisə pul köçürüb.

Bu deyilənlərdən çıxış edərək və nəzərə alaraq ki, onun namizədliyi Naxçıvan MSSR-dən Millətlər Sovetinə verilib və 1938-ci ilin fevral ayında o, Moskvaya Azərbaycan incəsənəti oğunluyünə partiya və komsomol heyətinə hətta baxmaq belə istəmədən özünün himayəyə götürdüyü, irəli çəkdiyi və yetişdirdiyi sinfi dostları ilə birgə getməlidir, onun müfəssəl tərcümeyi-halını öyrənməyi və Üzeyir Hacıbəyovun gerçək üzünü aydınlaşdırmağı xahiş edirəm". (M.Mərdanov, Ə.Tahirzadə. "1920-ci ilədək ali məktəblərdə oxumuş azərbaycanlılar". Bakı, "Təhsil", 2019, VII cild, səh. 48)

Akopiyanların məqsədi o idi ki, Üzeyir bəy deputat seçilməsin, onu 1938-ci ildə Moskvada keçiriləcək Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti ongünlüyünə aparmasınlar. Akopiyan Üzeyir bəyin daha da şöhrətlənməsindən narahat idi. Ancaq onun məkirli niyyətləri baş tutmadı. Moskvada baş tutan ongünlükdə bəstəkarın “Koroğlu” operası oynanıldı və ona böyük şöhrət gətirdi.

1988-ci ildə çuğulçu Akopiyanın cızma-qarasında adı keçən milyonçu Nəcəf Əmiraslanovun qızı Qüdrət Əmiraslanovayla görüşüb söhbət etmişdim. Milyonçu atasından ona bir kontor kitabı yadigar qalmışdı.

Sovet hökuməti qurulandan sonra atasının var-dövləti müsadirə edilmiş, bununla kifayətlənməyən bolşeviklər 1923-cü ildə onu həbs etmiş, haqsızlığa dözməyən köhnə sahibkar altı ay sonra dustaqxanada vəfat etmişdir. Qüdrət xanımın qardaşı Nəsir Əmiraslanov isə 1937-ci ildə həbs edilmiş, mühakimə olunaraq Sibirə sürgün olunmuşdur.

Qüdrət xanım mənə Üzeyir bəyin xeyirxahlıqlarından danışmışdı. Üzeyir bəy milyonçu qızı olmağına baxmayaraq onu Dövlət xoruna solist götürübmüş. Akopiyanların cəhdləri faydasız olmuşdu. Qüdrət xanım Dövlət xoru ilə birgə Moskvada keçirilən Azərbaycan incəsənəti günlərində iştirak etmiş, hətta tarzən Bəhram Mansurovun müşayiəti ilə “Güloğlan” xalq mahnısını oxuyub vala yazdırmışdır.

Xatırladım ki, 2 fevral 1918-ci ildə dünyaya göz açmış Qüdrət xanım 1940-cı ildə Xalq artisti Möhsün Sənani ilə ailə qurmuş, bu izdivacdan Gülər adlı qızları olmuşdur.

Qüdrət Əmiraslanova 20 oktyabr 2002-ci ildə vəfat etmişdir.

İLƏHİ XOŞBƏXTLİK

Təkcə “Koroğlu” operasının uvertürası ilə mənsub olduğu xalqını həlledici günlərdə yumruq kimi birləşdirməyi bacarmış Üzeyir bəyin iş üsulunun şahidi olmuş yazıçı Məmməd Səid Ordubadi (operanın libretto müəllifi idi) yazır:

“Bir dəfə Üzeyirdən soruşdum:

– Nə üçün bəzi musiqi parçalarını royal qarşısında oturmadan yazırsan?

O, gülümsəyərək dedi:

– Bəstəkar musiqi alətlərinin verdiyi səsləri o qədər dərindən mənimsəməlidir ki, bəzən royal və piano olmadan da əsər yaratmağı bacara bilsin.

Üzeyir bir çox hallarda fikrində canlandırdığı bir əsəri ancaq yoxlamaq məqsədilə royal qarşısında oturardı.

“Koroğlu” operasının yazılışı zamanı mən ancaq “Çənlibel” səhnəsindəki xorun musiqisini təfsilən eşidə bildim. O, ölçüləri mənə öyrətmək üçün bu xoru bir neçə dəfə royalda səsləndirdi”.

Üzeyir bəy Hacıbəyli ilahinin xalqımıza bağışladığı ən böyük dahilərdən idi. Onun şəxsində böyük istedadla böyük insanlıq vəhdətdə idi.

GƏLMƏSİN

“Koroğlu” operasının məşqləri gedirmiş. Operanın müəllifi Üzeyir bəy də zalda əyləşib məşqə baxırmış. Məşqi idarə edən rejissor köməkçisi mizana görə elan edir:

– Təlxək gəlir!

Fikirli olan Üzeyir bəy yerindən dillənir:

– Gəlməsin!

HƏSSASLIĞIN SON HƏDDİ

Bir zamanlar (elə indi də) Üzeyir bəy haqqında hər şeyi bilmək istəyirdim. Bu niyyətlə çox adamlarla görüşmüşdüm. Üzeyir bəyin 100 illiyində bacanağı, tarix elmləri namizədi Qubad Qasimovla görüşüb söhbətləşmişdik. Mən söhbət əsnasında Qubad müəllimdən Üzeyir bəyin həyatından, xasiyyətinin çoxlarına məlum olmayan keyfiyyətlərindən danışmasını xahiş etdim. Qubad müəllim dedi ki, Üzeyir bəy olduqca mülayim, həssas bir insan idi. Bu an onun yadına nə düşdüsə, üzünə qərribə bir təbəssüm qondu, dedi:

– Bir dəfə Üzeyir bəylə mən ailəlikcə Kislovodskiyə getmişdik. Bir gün günorta naharına iri bir xoruzu kəsmək üçün tutanda Üzeyir bəy dedi ki, Qubad, istəyirsənsə bu xoruzun ətindən yeyim, onda gərək nə onun səsini eşidim, nə də tökülən qanını görüm. Dedim yaxşı. Xoruzu dalda yerə apardım, başına bıçaq çəkəndə əlimdən çıxıb qanı axa-axa qaçdı. Üzeyir bəy bundan xəbər tutub dedi ki, aparın, harda bişirib yeyirsiniz yeyin, amma mənə göstərməyin.

TƏKİ DİLƏNÇİLİK ETMƏSİN

Üzeyir bəy bir gün evinin pəncərəsindən baxanda üzbəüz səkidə çarşablı bir qadının orda oturub diləndiyini görür. Evdəkilərdən birinə tapşırır ki, gedib o qadına desin burda dilənçilik etməsin, hər gün nahar vaxtı gəlib bizdə nahar etsin, ayın axırında da pulunu alsın.

YAZIÇI MAKSİM QORKİ YAZIRDI:

– “Patavalı mujikin əlinə silah verib bəstəkarın üstünə göndərmək olmaz. Rusiyada bir gündə yüzlərlə mujik doğula bilər, lakin yüz ildə bir dahi sənətkar doğulmaya bilər”.

25 İL ÇAR RUSİYASI İLƏ VURUŞAN ŞEYX ŞAMİL DEMİŞDİR:

– “Hakimiyyət hərisliyi bir sümükdür, qoy bizim dağlılar bu sümüyün üstündə köpəklər kimi didişməsinlər. Allah məni bu sözlərimə görə bağışlasın, onlar didişərkən kafirlər gəlib bu sümüyü götürüb qaçacaqlar”. Allah rəhmət eləsin. Bütün zamanlar üçün ibrətli vəsiyyətdir.

ADAMDILAR

İkinci Dünya müharibəsində adamlara, cüzi də olsa, ərzaq alması üçün talon vermişlər. Nədənə incəsənət işçilərinə bu talon verilmirmiş. İncəsənət xadimləri qərara gəlirlər ki, talon almaq üçün ölkə rəhbəri Mir Cəfər Bağırova müraciət etsinlər. Həmkarları, bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəylinin boyu uca, səsi yüksək olduğu üçün müraciət etməyi ona həvalə edirlər. Növbəti yığıncaqların birində Əfrasiyab Bədəlbəyli özünü toplayıb söz alır və deyir:

– Yoldaş Bağırov, niyə bizə də talon verilmir, axı incəsənət adamları da adamdı.

Mir Cəfər Bağırov onun sözünü kəsərək:

– Daha pisdilər, amma adamdılar, – deyir.

YALANÇININ...

Opera teatrının solisti, muğam operalarında baş rolların mahir ifaçısı, Xalq artisti Əlövsət Sadıqovun zil səsi və şaqraq zəngülesi vardı. Müasirləri özünü öyən, səsi-sənəti olmayan birisinin kölgəsini qılınclayan-da deyərmişlər ki:

– Yalançının atasının goruna Əlövsətin zəngülesi.

KİÇİK BİR XATİRƏ

1978-ci ilin yazında ağbirçək müğənni Yavər Kələntərlinin görüşünə getmişdim. Müğənni dünyasını dəyişəndən sonra onun haqqında “Nəğməli xatirələr” adlı yazımı “Azərbaycan” jurnalında çap etdirmişdim. Amma o zaman onun söylədiyi bayatıları xatirəmə əlavə etməmişdim. O zaman Yavər xanım belə bir şeir parçası da söyləmişdi:

***Dağ başında bir cüt kəklik döyr eylər,
Başı yaşıl, ayaqları qırmızı.***

*Sinəm üstdə bir cüt sona seyr eylər,
Lalə kimi yanaqları qırmızı.*

O QƏDƏR ATIB-TUTURDULAR...

Budur, illərin ardından, 1978-ci il o bahar günündən Yavər xanımın səsi gəlir qulağıma:

– Uşaq vaxtı yaman nadinc idim. Gah uşaqları güldürürdüm, gah şitlik eləyib dərsi pozurdum. Müəllimlər də hırsənib mənə tez-tez “iki” verirdilər. Belə bir vaxtda məktəbimizdə (Rəhilə Hacınskinin qızlar məktəbində – M.Ç.) “Arşın mal alan”ı hazırlamağa başladıq. Tamaşanı Zülfüqar Hacıbəyov hazırlayırdı, rolların hamısını qızlar oynayırdı. Əsgəri oynayan tapılmadı. Dedilər, oynaya bilərsənmi? Dedim, bilərəm. Mənim üçün çuxa, arxalıq, papaq tikdilər, əlimə bir arşın verdilər, çiyinə bir torba aldım, oldum Əsgər bəy. Gülçöhrəni də Cəmo Cəbrayılbəylinin arvadı Şəfiqə xanım oynayırdı. Tamaşa “Cəmiyyəti xeyriyyə”nin binasında oldu. Onda bir “Segah” oxudum, o səs indi də qulağımda cingildəyir. O qədər orda mənə atdılar, tutdular, öpdülər... İndi olaydı...

ŞƏRQDƏ BİZƏ DEDİLƏR Kİ...

Nobel mükafatçısı, “Aclıq”, “Sırlı adam”, “Torpağın şirələri” və sair kitabların müəllifi Knut Hamsun XX əsrin əvvəllərində arvadı Berqliotla Sankt-Peterbuqra, Moskvaya, oradan da Qafqaza və təbii ki, Azərbaycana da gəlir. Norveçli yazıçı Qafqaz səfərindən qayıtdıqdan sonra, 1903-cü ildə “Nağıllar ölkəsində” adlı kitabında müsəlmanlara məxsus xüsusiyyətləri belə xarakterizə edib:

“Müsəlman yalnız kafirlərin onun dinini təhqir etməsinə, müqəddəslərini ləkələməsinə, yaxud qadınına əl uzatmasına dözə bilməz. O halda erkək dəvə kimi nəre çəkib hücumə keçər”.

* * *

Sağ olsun, hörmətli Knut Hamsun kirvələri də unutmayıb:

“Şərqdə bizə dedilər ki, yəhudi on yunanı aldada bilər, ermənilər isə həm yunanları, həm də yəhudiləri aldadar”.

STALİNİN HEYKƏLİ

Mənim doğulduğum Çəmənli kəndində Mahmud kişi, Alı yüzbaşı, Molla Həsən rus dilini az-çox bilirmişlər.

Sovet hökuməti qurulandan sonra rus əsgərləri silah yığmaq üçün bizim kəndə də gəlirlər. Kəndin ağsaqqalı Mahmud kişidən camaatda silah olub-olmadığını soruşurlar. Mahmud kişi deyir ki, bizim kənddə silah yoxdur.

Rus əsgərləri qapı-qapı düşüb silah axtarırlar, nəticədə bir araba silah çıxır. Mahmud kişi ilə Molla Həsəni ikimərtəbəli bir evin birinci mərtəbəsində dustaq edirlər. Üst evdə rusca danışan “çəkistlər”in danışığını eşidən Mahmud kişi Molla Həsənə deyir ki, bizi sabah güllələyəcəklər. Səhəri gün bunları gətirirlər sonralar mənim təhsil aldığı məkətbəin həyətinə. Hadisədən xəbər tutan kişilər məkətbəin həyətinə toplaşır. Bu mərəkədə iştirak edən babam o zaman cavan oğlan imiş. Babam danışır ki, Mahmud kişini binanın alt mərtəbəsindən çıxarıb gətirdilər ki, güllələsinlər. Mahmud kişi çəkistlərə dedi ki, icazə verin namazımı qılım, sonra güllələyin. İcazə verdilər. Mahmud kişi namazı qıldıqdan sonra ayağa qalxıb dedi:

– Buyurun, güllələyin!

Babam deyirdi ki, əli tufəngli rus əsgərləri ikinci mərtəbədə dayanıb atəş açmaq əmrini gözləyirdilər. “Hazır ol!” əmrini eşidən Mahmud kişi çuxasını üzünə çəkdi, bundan sonra atəş açıldı. Elə bu vaxt bir atlı gəldi ki, güllələnməni dayandırın! Amma gec idi, Mahmud kişi canını tapşırmışdı.

Dünyanın işinə bax ki, sonralar Mahmud kişinin güllələndiyi yerdə əyni şinelli Stalinin nəhəng heykəli qoyulmuşdu. Sol və sağında isə bizə məxsus torpaqları müxtəlif adlar altında gəlmə ermənilərə bəxşiş verən Orconikidze ilə Lenin cənablarının. Zaman hələ onların zamanı idi. Hətta dahi rəhbərin adını daşıyan kolxozun at ilxısının, qoyun sürüsünün yanbızına, üzünə “S” damğasını həkk edirdilər. Hamı elə bilirdi ki, heykəlləmiş bu “Üç muşketyor” ölümsüzdülər. Amma sən demə, zaman hər şeyi yoluna qoyacaqmış.

Bu hadisədən illər keçmişdi. N.S.Xruşşovun Baş katib olduğu çağlar idi. Stalinin ünvanına söyüb-söylənirdilər, onu şəxsiyyətə pərəstişlikdə günahlandırirdilər. Biz məkətblilər bir səhər məkətbə gələndə Stalinin heykəlini yerində görmədik. Biz uşaq marağı ilə məkətbəin həyətinəki bağı gəzib dolandıq və nəhayət, Stalinin heykəlinin hissələrini çəpər dibindəki kalafada tapdıq. Heyif ki, namərdcəsinə güllələnməmiş Məşədi Mahmud kişi o günü görmədi. Amma bizim nəsil Azərbaycanın müstəqilliyinə qovuşduğu günü də, cənab Leninlə Orconokidzenin heykəllərinin başına ip salındığı günləri də gördü.

BİR TƏSNİFİN SORAĞINDA

Xalq artisti Hacıbaba Hüseynovun ifasında hər dəfə “Rast” təsnifini dinləyəndə:

***Yusif deyər fəhiməm, zahid deyər cunundur,
Gəncinə bir tərəfdə, viranə bir tərəfdə.***

beytindəki Yusif tapşırmasının kimə məxsusluğu barədə düşünürdüm. Təsədüfən mərhum jurnalist Hacağa Cümşüdlünün “Mir Mahmud Kazımovski” kitabçasını oxuyanda bildim ki, Hacıbaba Hüseynovun təsnif kimi oxuduğu qəzəl bakılı şair Mirzə Əbdülxaliq Yusifdir. Hacıbaba Hüseynovun təsnif qəlibinə saldığı Əbdülxaliq Yusifin qəzəli belədir:

*Bəzm içrə şə'mi ruyi cananə bir tərəfdə,
Mən bir tərəfdə yannam, pərvanə bir tərəfdə.
Bir üzdə xali hindu, bir üzdə tari geysu,
Bir dam bir tərəfdə, bir danə bir tərəfdə.
Mey şişədə, gül əldə, nagəh nigar gəldi;
Gül qaldı bir tərəfdə, peymanə bir tərəfdə.
Bir yanda zülfü Leyli, bir yanda ahi Məcnun,
Zəncir bir tərəfdə, divanə bir tərəfdə.
Məsciddə xəlq yatmış, vaiz nəsihət eylər:
Əfsurdə bir tərəfdə, əfsanə bir tərəfdə.
Yusif deyər fəhiməm, zahid deyər cunundur,
Gəncinə bir tərəfdə, viranə bir tərəfdə.*

QƏDİRBİLƏNLİK

Opera müğənnisi Hüseynağa Hacıbababəyovu həyatda görmək mənə qismət olmayıb, amma onun arvadı Şeyda xanımla görüşüm olmuşdu. Mən 70-ci illərin axırlarında opera teatrının artistləri haqqında portret oçerklər yazmaq fikrinə düşmüşdüm. Bu niyyətlə o zaman dünyasını dəyişən və dəyişməyən çox sənətkarın qapısını döymüşdüm. Təbii ki, görkəmli opera müğənnimiz Hüseynağa Hacıbababəyovun da evində olmuşdum. O zaman Şeyda xanımın ərinə qarşı sağlığında göstərdiyi qayğı, diqqət məni duyğulandırmışdı. Şeyda xanım deyirdi ki, Hüseynağanın oynadığı tamaşaların hamısına gedərdim. Fasilə vaxtı onun tərini qurular, alt paltarını dəyişdirər, çay içirərdim ki, xəstələnməsin. Doğrudan da, örnək olası nümunədir. Qədirbilənlidir.

GETDİK GÖRDÜK

Cabbar Qaryağdıoğlu 3 il imiş Şuşaya getmirmiş. Bir gün Seyid Şuşinskiyə deyir ki, Ağa, o Xana deginən qardaşı Allahyarı da götürüb bizə gəlsin.

Onda Xan Şuşinski cavan yaşındaymış. Deyilən vaxtda Xan qardaşı Allahyarla Cabbar Qaryağdıoğluga gəlir. Salam-kalamdan, bir stəkan çay içdikdən sonra Cabbar əmi deyir:

- Xan, bilirsən səni niyə çağırılmışam?
- Xeyr, Cabbar əmi, bilmirəm.

– Biz Ağayla (Seyid Şuşınskinin nəzərdə tutur) üç ildi Şuşaya getməmişik. Qəribsəmişik, istədik səni dinləyək. Əvvəl bir “Mirzə Hüseyn segahı” oxu, dalınca da “Qarabağ şikəstəsi”.

Allahyar tarını kökləyir, Xan əvvəl “Mirzə Hüseyn segahı”, dalınca da “Qarabağ şikəstəsi” oxuyur.

Cabbar Qaryağdıoğlu deyir:

– Allah atana rəhmət eləsin, getdik Şuşanı gördük, gəzdik, gəldik...

BU AT DA BƏYİN OLSUN

Keçmiş günlərdə aran kəndlərinin birindən bir kişi atlanıb üz tutur Kəlbəcər yaylaqlarına. Az getmiş böyük bir naxıra rast gəlir. Yoldan keçənin birindən soruşur:

– Qardaş, bu naxır kimindi?

– Filankəs bəyin.

Atlı yoluna davam edir. Bu dəfə də dəvə sürüsünə rast gəlir:

– Qardaş, bu dəvə sürüsü kimindi?

– Filankəs bəyin.

Kişi atının sarğısına bir qamçı çəkir. Bir az getmiş qoyun sürüsünü görüb atın cilovunu çəkir. Bulaqdan gələn çiyini sənəkli, dodağı yaşmaqılı gəlindən soruşur:

– Bacı, bağışla, bu qoyun sürüsü kimindi?

– Filankəs bəyindi, ay qardaş.

Kişi qeyzlənib ata bir qamçı çəkir. Az gedir, çox gedir, mənzil başına çataçatda at ilxısı görür, qəmər atın belində də ilxıcını. Nəfsini saxlamayıb səslənir:

– İlxiçi qardaş...

İlxıçı atını ona tərəf dəhmərləyir:

– Bəli, nə buyurursan.

– Bəlin şəkər, heç bir buyruğum yoxdur. Amma bilmək istəyirəm. Bu at ilxısı kimindi?

– Filankəs bəyin!

Yolçu atdan düşür, yəhərini açıb götürür, atın sarğısına bir qamçı vurub deyir:

– İlxiçi qardaş, görərem bəyinizin gözü doymur, qoy bu at da onun olsun.

Çağımızda nə bəy var, nə də bəyzadə, amma var-dövlətdən gözü doymayan məmurzadələr ürəyin istəyən qədərdir. Allah nəfslərindən saxlasın.

NƏDƏN BİLDİN?

Gənc həmkarları bakılı tarzən Paşa Əliyevin boynunda qalstuk görəndə:

– Paşa dayı, Mərkəzi Komitədən gəlibsən? – deyə soruşmuşlar.

Paşa dayı heyrətlə:

– Hə, nədən bildiniz?!

– Qalstukunuzdan.

Qəzəlxan Əliağa Vahid qəzəllərinin birində Paşa Əliyevi belə anıbdır:

***Vahid, istərsən əgər, məclisimiz xoş keçsin,
Zülfünün “Orta segahı”, Paşanın tarı gərək.***

BAŞIN SAXLAYIN

Yeyib-içmək məclisi başa çatandan sonra dostları Əliağa Vahidi yola salmaq üçün yola çıxırlar. Dostlardan biri deyir ki:

– Ə, Vahid üçün maşın tutun saxlayın.

Vahid dərhal cavab verir:

– Ayaqların tutun, başın saxlayın.

ÇALIŞ ÖLMƏ

Məşhur tarzən Qurban Pirimov deyərmiş:

– Görsən səni tərifləmirlər, özünü bir az təriflə.

Qurban dayının tez-tez təkrarladığı bir kəlamı da varmış. Dostlarına deyərmiş:

– Çalış ölmə, öldün, qurtardı.

Yanvar, 2022